

بازخوانی دیدگاه امام خمینی علیه السلام درباره جمعیت و فرزندآوری

صالح قاسمی *

مقدمه

قرآن کریم، روایات و سیره عملی معصومین علیهم السلام اصلی ترین منابع کشف نظر شارع مقدس درباره تکثیر یا تحدید نسل است که با دقت علمی در آیات قرآن و سخنان معصومین علیهم السلام استنباط می شود.

از مجموع آیات، روایات و نکته‌ها استفاده می شود که شارع مقدس درباره تکثیر اولاد در همه زمان‌ها اهتمام داشته‌اند و چنین نبوده است که این اهتمام ویژه زمانی باشد که مسلمانان اندک بوده‌اند؛ زیرا تعابیر وارد شده در آیات، در جایگاه یک قضیه حقیقیه^۱ و سیاست همیشگی دینی مطرح است. باید گفت مستفاد قطعی از آیات، روایات و همچنین قول و فعل و تقریر معصومین علیهم السلام این است که تکثیر نسل، طریق صحیح حفظ نسل بشر است؛ بنابراین حفظ نسل، مطلوب شارع و عقلاست، حتی نسل حیوانات و گیاهان را هم باید حفظ کرد؛ چون دارای مصالحی هستند که خداوند آنها را آفریده است، چه رسد به انسان که اشرف و اکرم مخلوقات الهی است و به طریق اولی حفظ نسل و بقای او لازم عقلی و شرعی است.

در این نوشتار ابتدا یک آیه از قرآن و سپس یک حدیث شریف را مرور می‌کنیم.

* پژوهشگر تحولات جمعیت ایران و جهان.

۱. در علم منطق اصطلاحی به نام قضیه وجود دارد که می‌گویند قضیه بر دو قسم است: قضیه خارجی و قضیه حقیقیه. قضیه خارجی با وجود اینکه کلی است، از اول یک مجموعه افراد محدود و معینی را در موضوع قضیه در نظر می‌گیرند و بعد حکم را برای آن مجموعه افراد در نظر گرفته‌شده بیان می‌کنند. اما قضیه حقیقیه حکم روی افراد نمی‌رود، بلکه روی یک عنوان کلی می‌رود؛ چون شما خاصیت را از این عنوان به دست آورده‌اید، می‌گویید «هر چه تحت این عنوان قرار بگیرد، حتماً دارای این خاصیت است».

تقدم روزی فرزندان بر والدین

«وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَسْبِيَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْأً كَبِيرًا؛ فرزندان خود را از ترس فقر مکشید؛ ما آنان و خود شما را روزی می‌دهیم. کشتن آنان خطایی بزرگ است»^۱.

درحقیقت پیام آیه این است که فرزندان خود را از ترس دچار شدن به فقر و هلاکت و اینکه برای آنان تن به ذلت دهید، به قتل نرسانید؛ زیرا شما نیستید که روزی اولادتان را می‌دهید تا در هنگام فقر و تنگدستی نتوانید روزی ایشان را برسانید، بلکه ماییم که هم ایشان و هم شما را روزی می‌دهیم. این آیه، رزق فرزندان را به دست خدا می‌داند. روشن است که مسلمانان در این آیه، هم به داشتن فرزند بیشتر تشویق شده‌اند و هم از کشتن فرزندان متولدشده یا قبل از تولد نهی شده‌اند. افزون بر اینکه خداوند در این آیه، ابتدا روزی فرزندان را تضمین می‌کند و سپس روزی والدین را تعهد نموده است.

محبوب‌ترین مخلوق

پیامبر ﷺ در حدیثی بسیار گویا که نشان‌دهنده دیدگاه شارع درباره اصالت و مطلوبیت فرزندآوری است، می‌فرماید: «وَلَمْؤُولُودٌ مِنْ أُمَّتِي أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ؛ یک مولود در اتم برای من محبوب‌تر است از آنچه خورشید بر آن می‌تابد»^۲. بدیهی است داشتن موجودی که محبوب‌ترین مخلوق است، مطلوبیت ذاتی و همیشگی دارد.

در ادامه این نوشتار به دیدگاه امام خمینی رحمته‌الله درباره فرزندآوری خواهیم پرداخت.

دیدگاه امام خمینی رحمته‌الله درباره ازدیاد جمعیت و فرزندآوری

گفتنی است بازخوانی دیدگاه عالمان اعلام (کنزالله امثالهم) می‌تواند پاسخ بسیاری از ابهام‌ها در جواز یا عدم جواز سیاست‌های جمعیتی و همچنین درستی یا نادرستی دیدگاه‌های موجود در مدیریت جمعیت را روشن نماید؛ به همین دلیل در این نوشتار کوشیده شده است دیدگاه امام خمینی رحمته‌الله در این باره بررسی شود.

مسلمین یک میلیارد تقریباً جمعیتند. الآن یک میلیارد جمعیت دنیا را تشکیل می‌دهند. با دارا بودن همه چیز؛ ممالک غنی وسیع. و مملکت ایران ۳۵ میلیون حالا می‌گویند جمعیت دارد. وسعتش آن قدر است که برای صدوپنجاه میلیون تا دویست میلیون

۱. اسراء: ۳۰-۳۱.

۲. محمد بن علی ابن‌بابویه، علل الشرائع، ج ۲، ص ۵۳۰.

جمعیت کافی است. یعنی اگر دویست میلیون جمعیت داشته باشد، در ایران به رفاه زندگی می‌کنند. و همین‌طور ممالک دیگر وسیع‌اند. عراق وسیع است و جمعیت کمی دارد. چه وقت می‌خواهند این حکومت‌ها بیدار بشوند و دست از اغراضشان بردارند؟ و چه وقت می‌خواهند مسلمین توجه بکنند به اینکه مصالحشان چه است و دردشان چه است؟ و چه وقت باید دوا کنند این درد را؟^۱

دختر امام راحل روایت می‌کنند ایشان به دختر من که از شیطنت فرزند خود گله می‌کرد، فرمودند: «من حاضر ثوابی را که تو از تحمل شیطنت فرزندت حسین می‌بری، با تمام ثواب عبادات خودم عوض کنم». عقیده داشتند که فرزند باید آزاد باشد تا وقتی که بزرگ می‌شود، آن وقت باید برایش حدی تعیین کنند. در مورد تربیت کودکان می‌فرمودند با بچه‌ها روراست باشید. الگوی بچه پدر و مادر هستند. اگر با او درست رفتار کنید، درست بار می‌آیند. هر حرفی را که به بچه‌ها زدید، به آن عمل کنید. در همین رابطه به همسرم گفتند: می‌دانید سربازان گمنام امام زمان علیه السلام چه کسانی هستند؟ گفت: بچه‌های اطلاعات. گفتند: همین؟ کمی فکر کرد و گفت نمی‌دانم. گفتند: خانم‌های خانه‌دار که به فرزندآوری، تربیت فرزند، تدبیر منزل و پخت‌وپز مشغول‌اند، سربازان گمنام آقا امام زمان هستند. البته برای آقا گمنام نیست، مگر برای ما مردها که کارشان را نمی‌بینیم. کار و حقوق به مردان نسبت داده می‌شود و کار خانم‌ها دیده نمی‌شود، چند روزی که بیمار شوند یا به مسافرت بروند، مثل روز برای مردها و فرزندان زحمات زنان خانه‌دار مشخص می‌شود. همچنین در این باره می‌فرمایند: «دامن مادر، بزرگ‌ترین مدرسه‌ای است که بچه در آن تربیت می‌شود. آنچه از مادر می‌شنود، غیر از آن چیزی است که از معلم می‌شنود».^۲

گاهی هم که اطرافیان به شوخی به امام راحل علیه السلام می‌گفتند چرا زن باید در خانه بماند؟ امام علیه السلام جواب می‌دادند:

خانه را دست‌کم نگیرید. تولد و تربیت بچه‌ها کم نیست. اگر کسی بتواند فردی را پرورش دهد، خدمت بزرگی به جامعه کرده است. عاطفه در زن قوی‌تر است و قوام دوام خانواده بر اساس محبت شکل می‌گیرد. مادرها باید توجه به این معنا کنند که بچه‌هایشان را خوب تربیت کنند، پاک تربیت کنند. دامن‌هایشان یک مدرسه علمی و

۱. سیدروح‌الله موسوی خمینی، صحیفه امام، ج ۷، ص ۳۹۳.

۲. همان، ج ۹، ص ۲۹۴.

ایمانی باشد»^۱.

در ادامه لازم است درباره دیدگاه امام خمینی علیه السلام در برنامه کنترل جمعیت در دهه شصت که محل مناقشه نیز می‌باشد، مواردی را مرور کنیم.

دیدگاه امام خمینی علیه السلام درباره برنامه کنترل جمعیت

سیدعلیرضا مرندی، یکی از اصلی‌ترین متولیان سیاست کنترل جمعیت و قانون تنظیم خانواده در دهه شصت و هفتاد است. وی در دوره وزارت خود در وزارت بهداشت با تغییر سیاست‌های گذشته، شیوه‌های کنترل جمعیت را در پیش گرفت و از آن به بعد فضای عمومی کشور و نظام بهداشتی به سمت تحقق شعار فرزند کمتر، زندگی بهتر گرایش پیدا کرد.

ایشان در روایت از آن روزها می‌گوید: در آن زمان نگرانی در مورد این مسائل برایم احساس مسئولیت ایجاد می‌کرد، این نگرانی را در دولت مطرح کردم. من در آن زمان محافظه‌کار نبودم و هنوز هم نیستم. اگر چیزی از نظر من درست باشد، باید عنوان کنم. لازم ندیدم مصاحبه کنم و هیچ‌گاه هم این کار را انجام ندادم؛ اما با یک‌یک مسئولان صحبت کردم، با یک‌یک سران سه قوه بحث کردم، با آقای منتظری صحبت کردم و به عبارتی با هر کسی که می‌توانست در این کار نقش داشته باشد، صحبت کردم. در نهایت خدمت حضرت امام علیه السلام از نگرانی‌های خود نوشتم و حضرت امام را حل پاسخ دادند: مطلب مهمی است و باید در رسانه‌ها و دانشگاه‌ها مطرح شود و مورد بررسی دقیق قرار گیرد. این امر با مجوز حضرت امام علیه السلام بود. افراد مخالف بسیار نادر بودند. وقتی طرح گفته شد، افراد بسیاری بر اهمیت کار صحه گذاشتند. امکان دارد الان افرادی اظهار مخالفت کنند؛ اما در آن زمان مخالف اجرای طرح کنترل جمعیت نبودند. همه نگران بودند که تنظیم خانواده کار خلاف شرع است و نمی‌خواستند ورود پیدا کنند. نگرانی همه از بعد شرعی بود. وقتی حضرت امام علیه السلام ابراز داشتند این مطلب قابل بحث و بررسی است، نگرانی‌ها از لحاظ غیرشرعی بودن برطرف شد و لذا قبل از قانونی شدن آن، متولیان امر تنظیم خانواده را شروع کردند. الان که منحنی‌های رشد جمعیت را بررسی می‌کنید، می‌بینید که خیلی پیش‌تر از اینکه قانون در مجلس تصویب شود، رشد جمعیت شروع به کاهش کرده بود؛ چراکه مردم تنها نگران نظر حضرت امام علیه السلام در مورد حرمت تنظیم خانواده بودند.^۲

۱. مصطفی زمانی، سرگذشت‌های ویژه از زندگی امام خمینی علیه السلام، ص ۹۸.

۲. پرتال امام خمینی علیه السلام، گفتگو با دکتر مرندی درباره تنظیم خانواده.

همان طور که بیان شد، دکتر مرنندی در جایگاه متولی اصلی اجرای کنترل جمعیت، مجوزی از طرف امام راحل نداشته‌اند و جواز بررسی از طرف امام راحل علیه السلام را حمل بر موافقت حضرت امام دانسته‌اند و اندکی پس از رحلت امام علیه السلام، حتی پیش از تصویب قانون، کنترل جمعیت را آغاز نموده و اجرایی نمودند.

در ادامه برای کشف دیدگاه کامل حضرت امام علیه السلام درباره موضوع جمعیت و فرزندآوری به چند نمونه از فتاوی‌ای معظم له اشاره و بسنده می‌کنیم.

عقیم‌سازی دائمی

سؤال: در مواردی که حاصل حاملگی به وجود آمدن جنین دارای نقص یا بیماری ژنتیکی است، آیا می‌توان زن یا مرد را برای همیشه عقیم کرد؟

پاسخ: خیر، عقیم کردن جایز نیست.^۱

عقیم‌سازی موقت

سؤال: الف) اقدام به جلوگیری از بچه‌دار شدن برای مرد یا زن جایز است یا نه؟ ب) اگر موجب لمس و نظر نامحرم (زن نامحرم یا مرد نامحرم) باشد، حکم چیست؟

پاسخ: الف) جلوگیری زن بدون رضایت شوهر جایز نیست؛ ولی اگر مرد جلوگیری نماید، مانع ندارد، اگرچه بدون رضایت زن «عزل»^۲ مکروه است.

ب) در صورتی که مستلزم لمس و نظر اجنبی است، حرام است.^۳

دستگاه IUD و بستن لوله

سؤال: خواهشمندیم در صورت امکان نظر خود را درباره حکم مسائل زیر مرقوم بفرمایید:

الف) گذاشتن دستگاه IUD؛ ب) بستن لوله برای خانم‌ها؛ ج) بستن لوله برای آقایان.

پاسخ: الف) اگر دستگاه به وسیله کسی که جایز نیست لمس یا نظر به عورت او کند، گذاشته می‌شود و مستلزم لمس و نظر است، حرام است و در غیر این صورت مانع ندارد، مگر اینکه موجب عقیم‌شدن دائمی یا نقص عضو شود.

ب و ج) اگر موجب نازایی دائمی نشود و ضرر به مزاج نرساند و همراه یا مستلزم حرام

۱. سیدروح‌الله موسوی خمینی، استفتانات، ج ۳، جلوگیری از بارداری، سؤال ۲۲.

۲. عزل در لغت به معنای دور کردن چیزی و در اصطلاح فقهی به معنای ریختن منی خارج از رحم است.

۳. سیدروح‌الله موسوی خمینی، استفتانات، ج ۳، ص ۲۸۳، سؤال ۶ و ۷ و ۱۱ و ۱۴.

خارجی نشود، اشکال ندارد.^{۱ و ۲}

سقوط جنین سالم و معلول

سؤال: آیا بعد از انعقاد نطفه، سقط جنین سالم و از بین بردن آن جایز است یا نه؟

پاسخ: بعد از انعقاد نطفه جایز نیست.^۳

سؤال: انجام سقط جنین به منظور پیشگیری از تولد نوزادی که قطعاً معلول و ناسالم به دنیا خواهد آمد، چه حکمی دارد؟

پاسخ: اگر جنین دارای روح شده، سقط جایز نیست؛ ولی پیش از دمیده شدن روح، در فرض سؤال سقط مانع ندارد.^۴

در ارزیابی و بازخوانی مجموع فتاوی فقہی، زندگی شخصی و دیدگاه‌های حاکمیتی حضرت امام علیه السلام مستفاد مسلم این است که معظم له براساس دیدگاه شارع مقدس با تحدید نسل در جایگاه یک راهبرد کلان موافق نبودند و تکثیر نسل را اصل ثابت و همیشگی می‌دانند. گفتنی است افزون بر بازخوانی دیدگاه‌های امامین انقلاب اسلامی، طراحی و برگزاری مستمر دروس خارج فقه جمعیت در حوزه‌های علمیه دنیای اسلام در کشف دیدگاه شارع مقدس بسیار راهگشا، تعیین‌کننده و ضروری به نظر می‌رسد.

کتاب‌نامه

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، علل الشرائع، قم: کتابفروشی داوری، ۱۳۸۵ ش.
۲. زمانی، مصطفی، سرگذشت‌های ویژه از زندگی امام خمینی علیه السلام؛ در گفتگو با جمعی از فضلا و یاران امام علیه السلام، تهران: پیام آزادی، ۱۳۶۸ ش.
۳. موسوی خمینی، سیدروح‌الله، صحیفه امام، ج ۴، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۶ ش.

۱. همان، ص ۲۸۳، سؤال ۹؛ نیز: ص ۲۸۴، سؤال ۱۱.

۲. گفتنی است به اذعان متخصصان پزشکی، وازکتومی (بستن لوله آقابان) و توبکتومی (بستن لوله خانم‌ها) در بیش از ۹۸ درصد موارد منجر به عقیم شدن دائمی شده است و اساساً بدون لمس و نظر اجنبی امکان‌پذیر و میسر نیست.

۳. سیدروح‌الله موسوی خمینی، استفتانات، ج ۱۰، کتاب دیات، سؤال ۱۱۵۴۹.

۴. همان، سؤال ۱۱۵۵۱.